

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)

ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

doi: [10.12681/mnimon.605](https://doi.org/10.12681/mnimon.605)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΥΛΟΥΡΗ Χ. (1987). ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ. *Μνήμων*, 11, 219–224.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.605>

ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐμπειρία

Ἡ στροφή πρὸς πηγὲς παραμελημένες καὶ ὑποτιμημένες, τὸ ξαναδιάβασμα τῶν ἴδιων ντοκουμέντων μέσα ἀπὸ κάποιο ἄλλο πρίσμα, ἡ ἐφαρμογὴ νέων τεχνικῶν, ἡ διατύπωση καινούριων ἐρωτηματολογίων ὀριοθετοῦν τοὺς νέους προσανατολισμοὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τῶν τελευταίων δεκαετιῶν. Πράγματα βέβαια κοινότυπα καὶ γνωστά, καὶ πρόθεσή μου δὲν εἶναι νὰ κοιμίσω «γλαῦκα εἰς Ἀθήνας». Ἀξίζει ὅμως τὸν κόπο νὰ ἐστιάσουμε τὴν προσοχή μας σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς μέχρι πρόσφατα παραμελημένες πηγὲς ἱστορικῆς ἐρευνας, τὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο. Κομμάτι τόσο κοινὸ τῆς ἐμπειρίας τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ μιὰ ἐποχὴ καὶ ὕστερα, ποὺ θεωρήθηκε ἀνάξιο ὄχι μόνον ἱστορικῆς μελέτης ἀλλὰ καὶ διατήρησης. Ὑπῆρξε λοιπὸν θύμα, μετὰ τὴ χρήση του, τῆς ἀδιαφορίας τῶν χρηστῶν του ἀλλὰ καὶ μέχρι πρόσφατα τῶν βιβλιοφίλων. Μεγάλα κενὰ παρουσιάζονται ἔτσι στὸν ἐρευνητὴ ποὺ θὰ θελήσει νὰ συγκροτήσει καὶ νὰ μελετήσει διαχρονικὰ ἓνα corpus σχολικῶν ἐγχειριδίων.

Οἱ ὀπτικὲς γωνίες μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναλύεται ἓνα σχολικὸ ἐγχειρίδιο ποικίλλουν καὶ πολλὰς φορὲς ἀποκλίνουν. Τὸ πρῶτο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη τῶν σχολικῶν βιβλίων ἐκδηλώνεται μετὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ ἐνισχύεται μὲ τὸν Δεύτερον. Ἡ ἱστορικὴ συγκυρία δὲν εἶναι φυσικὰ τυχαία : μέρος τῶν εὐθυνῶν γιὰ τὸν πόλεμον θεωρεῖται ὅτι βαρβαίνει καὶ τὸ σχολεῖο. Ἡ ἀναθεώρηση λοιπὸν τῶν σχολικῶν βιβλίων, καὶ κυρίως τῶν ἱστορικῶν, κρίνεται ἀπαραίτητη γιὰ τὴν προώθηση τῆς διεθνοῦς συνεννόησης καὶ εἰρήνης. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ σχολεῖο θεωρεῖται ὑπεύθυνο γιὰ τὸν πόλεμον συνδέεται μὲ τὴν πίστη στὴν—ἀρνητικὴ ἢ θετικὴ—δύναμη τῆς ἐκπαίδευσης, κληροδότημα τῆς διαφωτιστικῆς σκέψης. Ὁ ρόλος ὅμως τοῦ σχολικοῦ ἐγχειριδίου γιὰ τὴ διαμόρφωση συνειδήσεων ἀλλάζει ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ καὶ ἀπὸ κοινωνία σὲ κοινωνία.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὲ τέτοιου εἴδους μελέτες προέχουν οἱ πολιτικοὶ στόχοι ἀπὸ τοὺς ἐπιστημονικοὺς. Θὰ ἦταν ἄδικο βέβαια νὰ κατακριθεῖ ἡ προσπάθεια ἐξοβελισμοῦ ἀπὸ τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια στερεοτύπων, προκαταλήψεων, ἐθνικιστικῶν γαλουχήσεων, κρίσεων μειωτικῶν γιὰ ἄλλους λαοὺς κ.λπ. Ἀλλὰ ἄς μὴν παραβλέψουμε καὶ τὸν κίνδυνον ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ διαπραγματεύση τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας σὲ ἐπίπεδο διπλωματικῶν σχέσεων μεταξὺ κρατῶν.

Τὸ Ἰνστιτοῦτο Georg Eckert ἰδρύθηκε τὸ 1949 στὸ Braunschweig

τῆς Γερμανίας βάσει τοῦ παραπάνω σκεπτικοῦ, δηλαδή μὲ σκοπὸ τὴν προώθηση τῆς διεθνοῦς συνεννόησης μέσω τῆς μελέτης καὶ ἀναθεώρησης τῶν σχολικῶν βιβλίων. Συνεργάζεται μὲ τὴν UNESCO καὶ τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης καὶ μὲ 90 χῶρες σ' ὅλο τὸν κόσμο (ἡ Ἑλλάδα δὲν συμπεριλαμβάνεται σ' αὐτές). Στις δραστηριότητές του συγκαταλέγονται ἡ διεξαγωγή συγκριτικῶν μελετῶν πάνω σὲ σχολικὰ ἐγχειρίδια, ἡ ἔκδοση τόσο ἐνὸς περιοδικοῦ ("Internationale Schulbuchforschung") ὅσο καὶ σειρᾶς ἐιδικῶν μελετῶν, ἡ συγκρότηση βιβλιοθήκης σχολικῶν ἐγχειριδίων (μέχρι στιγμῆς περιέχει 170.000 ἐγχειρίδια ἀπ' ὅλο τὸν κόσμο), ἡ ὀργάνωση συναντήσεων ἐιδικῶν ἐπιστημόνων ἀπὸ διάφορες χῶρες. Οἱ ἔρευνες βέβαια περιορίζονται στὰ ἐγχειρίδια τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς καὶ τὸ κέντρο βάρους τοποθετεῖται στὴν Γερμανία. Ἡ μέθοδός τους ὅμως καὶ τὰ πορίσματά τους προσφέρονται γιὰ σύγκριση μὲ τίς δικές μας πραγματικότητες. Γιατὶ ὁ πολιτικὸς ρόλος ποὺ παίζουν κάποια σχολικὰ μαθήματα εὐνοεῖ τὴν παρουσία παράλληλων καὶ ὁμόλογων φαινομένων σὲ διάφορες χῶρες. Οἱ «κεντρισμοὶ» λοιπὸν τῶν σχολικῶν μας βιβλίων (στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι ὁ εὐρωπαϊκοκεντρισμὸς καὶ ὁ ἑλληνοκεντρισμὸς) δὲν ἀποτελοῦν ἑλληνικὸ μονοπώλιο. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ διαιωνισθεῖ ἡ ὑπαρξὴ τους.

Στὴ Γαλλία ἡ προοπτικὴ διαφέρει. Παρὰ τὸ μεγάλο κενὸ ποὺ διαπιστώνεται στὴν ἱστοριογραφία τῆς ἐκπαίδευσης ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάστασι ὡς τὴν Γ' Δημοκρατία, πολλές καὶ σημαντικὲς ἐργασίες ἔχουν γίνῃ τὰ τελευταῖα χρόνια στὸ χῶρο τοῦ σχολικοῦ ἐγχειριδίου καὶ μάλιστα μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας τῶν νοστροπιῶν. Οἱ δυνατοὶ προσανατολισμοὶ πάντως τῆς ἀνάλυσης τῶν σχολικῶν βιβλίων δὲν περιορίζονται μόνο σ' αὐτὸ τὸν τομέα.

Πρῶτος δυνατὸς προσανατολισμὸς : τὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο εἶναι βιβλίον καὶ μ' αὐτὴ του τὴν ιδιότητα μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἱστορίας τοῦ βιβλίου. Μιὰ τέτοια ἔρευνα ὀργανώνεται σὲ δύο ἐπίπεδα : α') τὴν κατασκευὴ τοῦ σχολικοῦ ἐγχειριδίου (ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά, σχῆμα, βιβλιοδεσία, τυπογραφικοὶ χαρακτήρες κ.λπ.), β') τὴν ἐμπορικὴ του ἐκμετάλλευσή (παραγωγή, διανομὴ, τιμές, διαφημίσεις κ.λπ.). Ὁ τομέας αὐτὸς ἀποκτᾶ ξεχωριστὴ σημασία ἂν συνυπολογισθεῖ τὸ γεγονός ὅτι πολλὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια—ἰδιαιτέρως τὸν 10' αἰῶνα—ὑπῆρξαν "best-sellers" καὶ ἀπέφεραν σημαντικὰ κέρδη στοὺς ἐκδότες τους. Σὲ περίπτωσι βέβαια κρατικοῦ μονοπωλίου τῆς ἔκδοσης σχολικῶν βιβλίων καὶ δωρεὰν διανομῆς τους, αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα δὲν ἰσχύουν ἢ τουλάχιστον διαφοροποιοῦνται. Ἡ γνώσι ἄλλων στοιχείων γιὰ ἓνα ἐγχειρίδιο ὅπως τὰ χρονικὰ ὄρια ἔκδοσής του, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδόσεών του, ὁ τόπος ἔκδοσης, τὸ τιράζ, ἡ μέση διάρκεια χρήσης του κ.λπ. συμβάλλει στὴ συγγραφὴ τῆς «ὕλικῆς» ἱστορίας τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων. Σ' αὐτὸ τὸν τομέα ἐξαιρετικὰ χρήσιμη εἶναι ἡ "Emmanuelle",

τράπεζα δεδομένων για τὰ γαλλικά σχολικά έγχειρίδια από τή Γαλλική Έπανάσταση μέχρι σήμερα καταγραμμένων σέ ηλεκτρονικό ύπολογιστή. Η έργασία αυτή ξεκίνησε τό 1982 στο Έθνικό Ίδρυμα Παιδαγωγικής Έρευνας (I.N.R.P.) στο Παρίσι, είναι ή μοναδική στο είδος της σ' όλόκληρο τόν κόσμο, και τό corpus της περιλαμβάνει περίπου 80.000 τίτλους. Τὰ δεδομένα αυτής τής τράπεζας μπορούν νά χρησιμοποιηθοῦν σέ τομείς διαφορετικούς όπως π.χ. εξέδίκευση τῶν εκδοτῶν, γεωγραφική κατανομή τής εκδοσης ή τής χρήσης ενός έγχειριδίου, ρυθμός παραγωγής κ.ά.

Δεύτερος τομέας έρευνας τοῦ σχολικοῦ βιβλίου είναι ή νομοθεσία, τό θεσμικό πλαίσιο πού ορίζει τήν παραγωγή και τήν κυκλοφορία του. Η νομοθετική ιστορία τοῦ σχολικοῦ βιβλίου είναι στήν οὐσία άπεικόνιση τῶν διαδοχικῶν στάσεων τής κεντρικῆς εξουσίας άπέναντι στον σχολικό θεσμό. Πέρα όμως από μιὰ σφαιρική πολιτική αντίληψη πού άντανανκλάται μ' αυτό τόν τρόπο, άποκαλύπτονται παράλληλα ό ρόλος πού έπαιζαν και οι πιέσεις πού άσκησαν τὰ κόμματα, οι εκκλησιαστικές άρχές, τὰ παιδαγωγικά κινήματα κ.ά.

Ό πιδ παραμελημένος χῶρος μελέτης τοῦ σχολικοῦ βιβλίου—άναφέρομαι πάντα στη Γαλλία—είναι αυτός πού τό εξετάζει ως παιδαγωγικό έργαλειό. Ό τρόπος με τόν όποιο τὰ έγχειρίδια χρησιμοποιούνται—άν χρησιμοποιούνται—στη διδακτική πράξη, ή σχέση άνάμεσα στο άναλυτικό πρόγραμμα—πού άποτελεϊ ένα έξαναγκασμό—και στον τρόπο με τόν όποιο ό συγγραφέας πραγματοποιεϊ αυτό τό πρόγραμμα, είναι κάποιες από τις πτυχές μιᾶς τέτοιας μελέτης. Λείπει πάντως μιὰ μελέτη με παιδαγωγική προοπτική, μιὰ μελέτη διαχρονική επίσης ή όποια θά εξέταζε τό σχολικό έγχειρίδιο σέ σχέση με τις παιδαγωγικές άντιλήψεις κάθε έποχῆς με τις όποιες συνδέεται άμεσα.

Άντίθετα, πολλές μελέτες έχουν γίνει για τό περιεχόμενο τῶν έγχειριδίων. Παρατηρεϊται μιὰ σαφής προτίμηση για τήν πρωτοβάθμια εκπαίδευση, τις θεωρητικές επιστήμες (ιστορία, γεωγραφία, ήθική, άναγνωστικά), και για τήν έποχή πριν τό 1914. Τό σχολικό έγχειρίδιο άντιμετωπιζεται ως φορέας ενός συστήματος άξιῶν, μιᾶς κουλτούρας, κάποιων μοντέλων συμπεριφορᾶς. Άναζητεϊται ή ιδεολογία πού έλλοχεῦει άθέατη πίσω από «άντικειμενικές» περιγραφές και «ουδέτερες» διατυπώσεις. Τὰ έρωτήματα λοιπόν πού άπασχολοῦν τους έρευνητές είναι ένδεικτικά : Ποιά στερεότυπα συναντᾶμε μέσα στα έγχειρίδια; Ποιά εικόνα δίνει τό σχολικό έγχειρίδιο για μιὰ όρισμένη κοινωνική ομάδα ή για όλόκληρη τήν κοινωνία; Ποιό άσυνείδητο ή ποιá συλλογική νοοτροπία συμβάλλει νά δημιουργηθοῦν; κ.ά. Έτσι από τή δεκαετία τοῦ 1960 και μετά, τό σχολικό έγχειρίδιο χρησιμοποιεϊται ως μιὰ από τις μείζονες πηγές τής ιστορίας τῶν νοοτροπιῶν. Η προοπτική είναι διττή : τό σχολικό έγχειρίδιο από τή μιὰ εκφράζει και από τήν άλλη διαμορφώνει νοοτροπία.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγχειριδίου εἶναι λοιπὸν ἀποκαλυπτικὸ γιὰ τὴ νοοτροπία μιᾶς ἐποχῆς. Πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ ἐγχειρίδιο εἶναι ἡ παρακαταθήκη ὅλων ἐκείνων τῶν γνώσεων καὶ τῶν τεχνικῶν ποῦ θεωροῦνται σὲ μιὰ κοινωνία ἀπαραίτητες νὰ γίνουν κτῆμα τῆς νέας γενεᾶς. Ἐπειτα, ἐπεὶ τὸ ἐγχειρίδιο συντάσσεται μὲ βάση ὅχι τὰ παιδιὰ καὶ τὶς ἀνάγκες τους ἀλλὰ κυρίως τοὺς μέλλοντες ἐνηλίκους ποῦ ἀποσκοπεῖ νὰ διαμορφώσει, εἶναι προφανές ὅτι περιέχει μόνον τὰ ἀποδεκτὰ στερεότυπα καὶ τὶς ἰδέες ποῦ ἐγκρίνονται ἀπὸ μιὰ κοινωνία — ἢ τουλάχιστον τὶς ἄρχουσες τάξεις της. Τὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο ἐκφράζει λοιπὸν τὴν κυρίαρχη νοοτροπία τῆς ἐποχῆς του. Ἐμπεριέχεται ὅμως παράλληλα ἡ πρόθεση νὰ διαμορφωθεῖ νοοτροπία. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο τὸ ἐγχειρίδιο γίνεται τὸ βασικὸ ἐργαλεῖο «τῆς μεθοδικῆς κοινωνικοποίησης τῆς νέας γενεᾶς ἀπὸ τὴν ἐνήλικη γενεά» (Durkheim). Μιὰ τέτοια πρόθεση εἶναι ἀπόλυτα συνειδητὴ — καὶ ἴσως εὐκολότερα ἐφικτὴ — σὲ προσπάθειες ὁμοιομορφίας τῶν σχολικῶν βιβλίων ὑπὸ τὸν ἑλεγχὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Σὲ χώρες μάλιστα ὅπου ὁ παπαγαλισμὸς τοῦ ἐγχειριδίου εἶναι κριτήριον ἀξιολόγησης τοῦ μαθητῆ καὶ ἡ ἐπέμβαση τοῦ δασκάλου στὸ μεταδιδόμενον μῆνυμα μειώνεται αἰσθητὰ (ἐννοῶ φυσικὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα), εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ ποσοστὸ συμβολῆς τοῦ ἐγχειριδίου στὴ διαμόρφωση συνειδήσεων αὐξάνει.

Τὸν ΙΘ' αἰῶνα τὸ ἐγχειρίδιο, κυρίως τὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀποτελοῦσαν —λόγω τῆς ἀπουσίας ἄλλων μαζικῶν μέσων ἐνημέρωσης— τοὺς βασικότερους ἀγωγοὺς «ἐπίσημης» ἐνημέρωσης τῶν κατώτερων κοινωνικῶν στρωμάτων. Καὶ πάλι ὅμως ἡ ἐπιρροή τοῦ ἐγχειριδίου, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐγχάραξη μιᾶς ἰδεολογίας, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξετασθεῖ ὡς ἀπόλυτη τιμὴ ἀλλὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ διάδοση καὶ τὴ χρῆση τοῦ ἐγχειριδίου, μεγέθη ποῦ δὲν μετριοῦνται εὐκόλα καὶ μὲ ἀκρίβεια γιὰ μιὰ παρωχημένη ἐποχὴ. Σήμερα, παρόλο ποῦ διαθέτουμε περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ παρόν, τὰ πράγματα εἶναι πιὸ περίπλοκα. Ἡ διαμόρφωση νοοτροπίας, ὅχι ὡς πρόθεση ἀλλὰ ὡς πράξη, βρίσκεται στὴ συμβολὴ πολλῶν καὶ ὅχι πάντα μετρήσιμων παραγόντων : μέσα στὸ σχολεῖο, μπροστὰ στὴν τηλεόραση, στὸ διάβασμα τῆς ἐφημερίδας, τῶν κόμικς κ.λπ. Καταφεύγουμε λοιπὸν σὲ ἀναλύσεις ποιοτικῆς καὶ ὅχι ποσοτικῆς, σὲ μελέτες προθέσεων καὶ ὅχι ἀποτελεσμάτων. Μόνον κάποιες σφυγμομετρήσεις στὸν πληθυσμὸ μποροῦν νὰ δώσουν μιὰ εἰκόνα τῆς σχέσης ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ σχολικὴ καὶ τὴ συλλογικὴ μνήμη. Μποροῦμε ἐπομένως νὰ θεωροῦμε τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ μιᾶς συλλογικῆς νοοτροπίας, ἀλλὰ ὅχι τόσο τῶν χρηστῶν τους ὅσο τῶν συγγραφέων τους.

Στὸν ἰδιαίτερα εὐαίσθητο τομέα τῆς μετάδοσης ἱστορικῆς μνήμης μέσα στὸ σχολεῖο, εἶναι ἀπαραίτητες μελέτες γιὰ τὴν εἰκονογράφηση τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων καὶ μάλιστα τῶν βιβλίων ἀνάγνωσης καὶ ἱστορίας. Τὸ γεγονός

ὅτι ἡ εἰκόνα ἐντυπώνεται στίς παιδικές μνήμες πολὺ πιὸ βαθιὰ ἀπ' ὅ,τι τὸ κείμενο καὶ ὅτι προσκαλεῖ τὸ παιδί σὲ συμμετοχὴ (adhésion) καὶ ὄχι σὲ κατανόηση προσδίδει σὲ τέτοιου τύπου ἔρευνες ξεχωριστὴ σημασία. Ἡ ιστορική μνήμη ποὺ διαμορφώνεται ἀπὸ τὰ ἐγχειρίδια συγκροτεῖται ἀπὸ μεγάλες σκηνές καὶ μεγάλες μορφές. Ἐκεῖ ἡ φυσικὴ δυσμορφία τῶν «κακῶν» καὶ οἱ λαμπερές, ἐξιδανικευμένες μορφές τῶν «καλῶν» δείχνουν ὅτι ἡ ὁμορφία καὶ ἡ ἀσχήμια παραπέμπουν σὲ ἠθικὲς ιδιότητες. Δὲν θὰ ἐπιμεινῶ παραπάνω σὲ τέτοιου εἴδους προβληματισμούς. Ἀλλωστε οἱ περισσότερες μελέτες πάνω σὲ σχολικὰ ἐγχειρίδια προκρίνουν τὸ κείμενο σὲ βάρος τῆς εἰκόνας.

Οἱ μέθοδοι ἀνάλυσης τοῦ κειμένου εἶναι πολλὲς καὶ κυμαίνονται ἀπὸ τὴν κλασικὴ ποιοτικὴ ἀνάλυση λογοτεχνικοῦ ἢ ιστορικοῦ κειμένου μέχρι τὶς πιὸ πρόσφατες ποσοτικὲς μεθόδους. Μιὰ μέθοδος ποὺ τὶς τελευταῖες δεκαετίες βρῖσκει ἐφαρμογὲς στὴν ἀνάλυση κάθε μορφῆς ἐπικοινωνίας, δηλαδὴ μεταφορᾶς νοημάτων ἀπὸ ἓνα πομπὸ σ' ἓνα δέκτη, εἶναι ἡ ἀνάλυση περιεχομένου. Ἡ ἀνάλυση περιεχομένου δίνει τὴ δυνατότητα νὰ σταθμισθοῦν οἱ ὑποθέσεις, νὰ δοθεῖ ἀκρίβεια στὰ συμπεράσματα, νὰ ἀνιχνευθοῦν στοιχεῖα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ κειμένου, στοιχεῖα ποὺ δὲν εἶναι ὁρατὰ μὲ γυμνὸ μάτι. Προϋποθέτει ὅμως ἄριστη γνώση κάποιων τεχνικῶν μὲ τὶς ὁποῖες οἱ περισσότεροι ιστορικοὶ δὲν εἶναι ἐξοικειωμένοι, τεχνικῶν ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὶς γνώσεις καὶ τὸ αἰσθητήριο τοῦ γλωσσολόγου. Δὲν ἔχω τὴν πρόθεση νὰ μιλήσω διεξοδικὰ γιὰ τὴν ἀνάλυση περιεχομένου, ἡ ὁποία ἐξάλλου καλύπτει χώρους πολὺ εὐρύτερους ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων. Ἡ κλασικὴ θεματικὴ ἀνάλυση ποὺ ἀσχολεῖται κυρίως μὲ τὴ συχνότητα ἐμφάνισης κάποιων θεμάτων—εἴτε ἀπομονωμένων εἴτε σὲ συνδυασμὸ μεταξὺ τους—σὲ ἓνα δείγμα κειμένων εἶναι ἡ πιὸ προσιτὴ καὶ γι' αὐτὸ ἡ πιὸ χρησιμοποιημένη στὸ γῶρο τοῦ σχολικοῦ ἐγχειριδίου. Ἰδιαίτερη προσοχὴ ἀπαιτεῖται πάντως τόσο στὴν ἐπιλογή τοῦ δείγματος ὅσο καὶ στὴν κατασκευὴ τοῦ πίνακα (grille) τῆς ἀνάλυσης ἔτσι ὥστε τὰ συμπεράσματα ποὺ θὰ συναχθοῦν νὰ εἶναι ἔγκυρα.

Ὅσο γιὰ τὶς ἑλληνικὲς πραγματικότητες, θὰ ἦταν χρήσιμη μιὰ σύντομη ἀναφορά, παρόλο ποὺ κάτι τέτοιο δὲν ἐγγράφεται στίς ἀρχικὲς προθέσεις αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ σημειώματος. Στὴν Ἑλλάδα, μελέτες ποὺ νὰ ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο εἶναι ἀπὸ ἐλάχιστες ἕως ἀνύπαρκτες.*

* Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ: Ἄννα Φραγκουδάκη, *Τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἰδεολογικὸς πειθαγωγισμὸς καὶ παιδαγωγικὴ βία*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1979· Μυρτῶ Γεωργίου - Νίλσεν, *Ἡ οἰκογένεια στὰ ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ*, Ἀθήνα, Κέδρος, 1980· καὶ Νίκος Χ. Ἀχλῆς, *Οἱ γειτονικοὶ μας λαοί, Βούλγαροι καὶ Τοῦρκοι, Στὰ σχολικὰ βιβλία Ἱστορίας Γυμνασίου καὶ Λυκείου*, Παιδαγωγικὲς Μελέτες καὶ Ἔρευνες 3, Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1983. Ἀπὸ τὴν ξένη βιβλιο-

Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, τὸ ἐγχειρίδιο ἐξετάζεται ἐπικουρικὰ καὶ μεταξὺ ἄλλων μέσα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ἱστορίας τῆς ἐκπαίδευσης, χωρὶς νὰ μελετᾶται τὸ περιεχόμενό του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, παιδαγωγοὶ καὶ κοινωνιολόγοι κυρίως ἀσχολοῦνται μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐγχειριδίων ἀλλὰ μέσα ἀπὸ μιὰ προοπτικὴ μᾶλλον συγχρονικὴ παρά διαχρονικὴ. Ἡ παρουσία ὅμως τῆς ἱστορικῆς παραμέτρου—παρὰ τοὺς τυχόν κοινούς τόπους στὸν προβληματισμὸ μὲ τέτοιες παιδαγωγικῆς ἢ κοινωνιολογικῆς ἀπόχρωσης μελέτες—εἶναι ἀπαραίτητη. Ἡ «εὐρωπαϊκὴ ἐμπειρία» εἶναι δυνατὸ νὰ εὐαισθητοποιήσει καὶ νὰ προσανατολίσει τὴν ἐλληνικὴ ἱστορικὴ ἔρευνα πρὸς πεδία μέχρι στιγμῆς ἀνεξερεύνητα.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

γραφία ποὺ χρησιμοποίησα γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ παρόντος κειμένου παραθέτω μιὰ ἀντιπροσωπευτικὴ ἐπιλογή: Christian Amalvi, *Les héros de l'histoire de France; recherche iconographique sur le pathéon scolaire de la troisième République*, Παρίσι, Phot'oeil, 1979· Laurence Bardin, *L'analyse de contenu*, Παρίσι, PUF, 1977· Alain Choppin, "L'histoire des manuels scolaires. Une approche globale", *Histoire de l'Education*, 9 (déc. 1980), 1 - 25· Hilde Coeckelberghs, "Das Schulbuch als Quelle der Geschichtsforschung. Methodologische Überlegungen", *Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht*, 18 (1977/78), 7 - 29· Dominique Maingueneau, *Les livres d'école de la République 1870 - 1914 (discours et idéologie)*, Παρίσι, Le Sycomore, 1979.